

ВИСВІТЛЕННЯ ПЕРШОГО ОЛИЦЬКОГО ОРДИНАТА
СТАНІСЛАВА РАДЗИВИЛА (1559–1599)
У МОДЕРНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

На другому курсі бакалаврських студій, коли розпочиналися наші непрості й захопливі взаємини з Радзивилами, ім'я першого олицького ордината князя Станіслава Радзивила, так само як і його титули – великий литовський маршалок і староста жмудський – ще нічого для мене не означали. На додачу до невідомості з тим, ким є ця особистість, чому вона важлива, я загалом дуже приблизно уявляла, як працювати над історичним дослідженням.

Цей шлях почався доволі прозаїчно. Найперше, з чим довелося мати справу, – із необхідністю ознайомитися з доробком попередників, тобто з тим, що про Станіслава Радзивила писали інші. Перефразовуючи цитату із роману Умберто Еко «Баудоліно», за відсутності доступу до першоджерел і розуміння, якими вони мають бути, «лишався єдиний вихід – прочитати всі книжки на світі» про Станіслава Радзивила. Зрозуміло, що невдовзі з цим проєктом виникли певні проблеми.

З одного боку, Станіслав Радзивил, винятковість якого я вже три роки намагаюся дослідити і представити, без сумніву, заслугоує на увагу істориків. З іншого боку, у порівнянні зі своїми відомими родичами (батьком Миколаєм «Чорним», братом Миколаєм-Криштофом «Сиріткою» чи сином Ольбрахтом-Станіславом), князь незаслужено потрапив у «забуття» як в українській, так і в іноземній історіографії. Йому присвячено кілька статей та принагідних згадок у дослідженнях, що стосуються його родичів і дуже фрагментарно висвітлюють сфери діяльності князя. На перший погляд, така ситуацію видається вигідною для дослід-

ника, адже чим менше про героя написано, тим більше можна дослідити.

Однак історіографія про князя Станіслава загалом, і історіографія модерного періоду зокрема, доволі проблематична. Вона потребує особливого підходу та ретельної фільтрації відомостей задля використання її в сучасних дослідженнях. Серед проблем модерної історіографії, дотичної до першого олицького ордината, виокремлюються наступні: уривчастість свідчень, однобоке висвітлення і повторюваність викривленої інформації.

Відомості представлені уривками і часто повторюються, оскільки на згадки про Станіслава Радзивила натрапляємо переважно у польських та білоруських монографіях, присвячених іншим членам Радзивилівської фамілії (зокрема – дослідження Томаша Кемпи про Миколая-Криштофа «Сирітку»; Ясновського про Миколая «Чорного» Радзивила; Марека Ференца про Миколая «Рудого»). До того ж йдеться про дуже обмежену тематику (наприклад, дитинство чи релігійну конверсію). У наявному, хоч і невеликому, українському доробку постать Станіслава Радзивила загалом висвітлюється дуже однобоко – майже виключно з огляду на його релігійну «ідентичність»¹ і діяльність, особливо в контексті підтримки Берестейської унії 1596 року (наприклад, дослідження Михайла Довбищенка «Волинська шляхта у релігійних рухах (кінець XVI – перша половина XVII ст.)»).

Хоча така історіографічна ситуація актуальна для сучасної історіографії, її характерні особливості були закладені значно раніше. Слід визнати, що упродовж XIX–XX ст. Станіслав Радзивил не був особливо цікавий для дослідників, його принагідно «витягували» із забуття у двох випадках: у контексті загального дослідження Радзивилівської родини та як аргумент у релігійній полеміці².

¹ Поняття взяте у лапки через сумнівність застосування поняття «ідентичність» в умовах ранньомодерного соціуму, а також через безпелеційне ідентифікування С. Радзивила як римо-католика, що не зовсім коректно.

² Характеристики С. Радзивила для релігійної полеміки запозичуються авторами модерної доби із наступних шляхетських гербівників XIV–XVIII ст.: Paprocki B. Herby rycerstwa polskiego na pięćoro ksiąg rozdzielone (1584); Niesiecki K. Herbarz Polski. Tom VIII

Варто зазначити, що під модерною історіографією ми маємо на увазі дослідження, написані упродовж XIX–XX ст., і мусимо усвідомлювати величезну тематичну, контекстуальну і методологічну прірву між доробком авторів цих двох сторіч. Спочатку звернемося до дещо ближчих прикладів: XX ст. в історіографії про Радзивила можна умовно назвати «генеалогічним», адже саме в цей період з'явилося декілька ґрунтовних праць, присвячених Радзивилівській фамілії. Серед іншого, публікація Казімежа Бартошевича «Radziwiłłowie» (1928) та «Radziwiłłowie herbu Trąby» спільного авторства Славоміра Гужинського, Йоланти Грали, Влодзімежа Півковського, Віолети Урбаняк та Терези Зелінської (1996). У цих творах Станіслав присутній лише як одна із ланок генеалогічного ланцюжка, жодних деталей не наводиться.

Більше сприяє знайомству з князем інша праця XX ст. Не монографія, не стаття (у дослідницькому збірнику), не дисертація, а найповніша, найкраща і найсумлінніше написана... довідка у біографічному словнику. Якщо точніше, це стаття у Польському біографічному словнику авторства Генрика Люлевіча (т. 30, 1987), який написав про декількох членів Радзивилівської родини, зокрема і про першого олицького ордината. Це повідомлення містить сухі відомості про народження, навчання, одруження та смерть князя Станіслава, а також перелік його політичних посад та одиниць землеволодіння. Попри лаконічність, це вже набагато більше, ніж просто позиція на генеалогічному дереві.

Щодо історіографії XIX ст., то маємо справу із побіжно дотичними до Радзивила краєзнавчими працями (які не пишуть про нього докладно, лише фіксують як олицького землевласника), наприклад «Wołyń pod względem statystycznym, historycznym та archeologicznym» Тадеуша Стецького (1864). Однак скупі відомості та відсутність відповідей на цілу низку питань лише стимулюють до дослідження. Натомість, набагато складніше мати справу з історіографією, яка свідомо чи мимоволі вводить корис-

(1740); Jaroszewicz F. Matka świętych Polska albo Żywoty świętych, błogosławionych, wielbnych, świątobliwych, pobożnych Polaków y Polek (1767).

тувача в оману, і у випадку зі Станіславом Радзивилом необхідне дуже обережне ставлення до тверджень попередників.

Подібна проблема виникає із дослідженням Миколи Теодоровича «Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии» (т. 2, 1889). Зокрема, автор стверджує, що перший олицький ординат «был ученнейший муж своего времени и ревностный последователь папизма, выгнал из Олыки всех кальвинистов, кои тут поселились и распространяли реформацию»³. На підтвердження тези про радикально католицькі погляди князя автор зазначає, що «он дал обет построить в Олыке костел во имя Св. Троицы, для чего не пожалел средств»⁴. Однак, як стверджує М. Теодорович, Радзивил не встиг втілити свої наміри в життя через швидку смерть. Обидва повідомлення не відповідають дійсності, оскільки святиня насправді була зведена за життя фундатора, який наділив її правом користуватися двома волоками землі та деякою провізією з підолицьких сіл⁵.

Окрім того, згідно із заповітом слуги Станіслава Радзивила Олександра Комара (1587), олицький костел та шпиталь отримали по 100 польських злотих, і, можна припустити, це була не перша й не остання данина, записана на цей храм. Католицька парафія у місті була створена, за деякими свідченнями, Петром Монтигірдовичем у 1460 році⁶. Храм був посвячений на честь святих апостолів Петра і Павла. Однак у заповіті щойно згаданого Комара читаємо, що його тіло «мает быти поховано в костеле римскомъ въ Олыце Св[е]тлоє Тройцы»⁷. Саме цей костел в головному місті ординації і будував її власник. Цитований документ доводить, що на 1587 рік святиня вже існувала, а значить князь Радзивил встиг її звести за життя. Аби забезпечити костел

³ Теодорович Н. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. Почаев, 1889. Т. 2. С. 974.

⁴ Там само. С. 975.

⁵ Довбищенко М. Волинська шляхта у релігійних рухах (кінець XVI – перша половина XVII ст.). Київ, 2008. С. 710.

⁶ Довбищенко М. Волинська шляхта у релігійних рухах... С. 792.

⁷ Центральний державний історичний архів України, м. Київ. Ф. 25. Оп. 1. Спр. 37. Арк. 19–20 зв.

від можливих протестантських впливів у майбутньому, фундатор зазначав у тестаменті, що в разі переходу маєтку до рук спадкоємців-некатоликів, «коляторство над ним має перейти луцьким біскупам»⁸.

Окрім подібних фактологічних неточностей, праця М. Теодоровича грішить емоційними пасажами, до яких варто ставитися з обережністю. Зокрема, позиціонування Станіслава Радзивила як напрочуд ревного «поборника папізму» не є доречним. Князь дійсно активно підтримував католицькі осередки (костели, монастирі та шпиталі) у своїх володіннях, але, наприклад, у фундаційному привілеї на Олицький шпиталь Св. Хреста, який датується 13 листопада 1593 року, Радзивил зазначає, що до шпиталю належить «przyjmować zarówno katolików, jak i schizmatyków, a nawet pogan, byleby odznaczyli się pobożnym życiem»⁹. Під схизматиками, наприклад, розуміються послідовники східного обряду, тобто православні, яких було немало серед клієнти та підданих першого олицького ордината.

Зважаючи на наведені приклади, можна зробити такі висновки: невелика історіографія модерного періоду про князя Станіслава Радзивила ставить суттєві виклики перед сучасним дослідником. Адже, з одного боку, висвітлює історичні постаті та біографічні факти, необхідні задля витворення історичного контексту. З другого – грішить тим, що надає емоційне забарвлення особі Станіслава Радзивила та його вчинкам, спираючись на спотворені (навмисно чи несвідомо) або хибно витлумачені джерельні свідчення. Це змушує сучасних істориків спершу докладати свідомих зусиль, аби позбавитися цих контрверсійних уявлень, а вже потім звертатися безпосередньо до потенційно корисної для дослідження інформації.

⁸ Chowańska E. Testament Stanisława Radziwiłła, księcia na Ołyce i Nieświeżu starosty generalnego żmudzkiego z 8 września 1598 roku, znajdujący się w zbiorach Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie / Białostockie teki historyczne. Białystok, 2012. T. 12. S. 251.

⁹ Chowańska E. Testament Stanisława Radziwiłła, księcia na Ołyce i Nieświeżu... S. 251.

Бібліографія

- Довбищенко М. Волинська шляхта у релігійних рухах (кінець XVI – перша половина XVII ст.). Київ: ПП Сергійчук М. І., 2008. 882 с.
- Теодорович Н. Историко-статистическое описание церквей и приходов Вольнской епархии. Почаев, 1889. Т. 2. 1120 с.
- Центральний державний історичний архів України, м. Київ. Ф. 25. Оп. 1. Спр. 37.
- Bartoszewicz K. Radziwiłłowie. Warszawa: Księgarnia J. Czerneckiego, 1928. 320 s.
- Ferenc M. Mikołaj Radziwiłł «Rudy» (ok. 1515–1584): działalność polityczna i wojskowa. Kraków: Uniwersytet Jagielloński, 2008. 670 s.
- Górzyński S., Grala Y., Piwkowski W., Urbaniak V., Zielińska T. Radziwiłłowie herbu Trąby. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 1996. 74 s.
- Jasnowski J. Mikołaj Czarny Radziwiłł (1515–1565) Kanclerz i marszałek ziemski Wielkiego Księstwa Litewskiego, wojewoda wileński. Oświęcim: Napoleon V, 2014. 321 s.
- Kempa T. Mikołaj Krzysztof Radziwiłł Sierotka. Warszawa: Wydawnictwo naukowe «Semper», 2001. 381 s.
- Stecki T. J. Wołyń pod względem statystycznym, historycznym ta archeologicznym. Lwów: Zakład nar. im. Ossolińskich, 1864. Т. 1. 385 s.